

פרשת "מקץ"

יוסף ואחיו – סיפור של השתנות

סיפור של השתנות, המתאר כיצד גברו הגיבורים על עצמם ותיקנו את דרכם, הוא בעיקרו סיפור מוסרי שרוחו אופטימית (כדבר הנביא: "ועשו לכם לב חדש ורוח חדשה" [יחזקאל יח, 31]). סיפור של השגחה, המתאר כיצד מוליך האל את רגלי הגיבורים למקום שהועיד להם, הוא בעיקרו סיפור תיאולוגי שנימתו אירונית (כאזהרת החכם: "רבות מחשבות [תוכניות] בלב-איש, ועצת [תוכנית] ה' היא תקום" [משלי יט, 21]). דטרמיניזם אלהי אינו מתיישב, לכאורה, עם חירות אנושית – כאשר האדם אינו אלא כלי בביצוע התוכנית של האל דומה שהוא פטור מאחריות למעשיו; ולהפך, כאשר הרשות נתונה, דומה שהאל אינו מנהיג את בריותיו, אלא רק מגיב על מעשיהם. ולא היא. בסיפור יוסף ואחיו משיגה ההשגחה את יעדיה על אף חופש הבחירה

של מושאיה ואף ממש באמצעותו (בחלקו הראשון של הסיפור ללא דעתם ובעל כורחם, ובחלקו השני מדעתם ומרצונם). על יעקב ובניו נגזר כבר בברית בין הבתרים להיות גרים בארץ מצרים (בראשית טו, 13-14), ואכן הם מגיעים לשם מחמת הרעב; יוסף נועד לרדת מצרימה לפני אחיו על מנת שיכלכלם ויבטיח את מעמדם, והם בבקשם להפר באלימות את חלומות השררה שלו, מוכרים אותו למקום שבו הם אכן יתממשו. ההשגחה והגמול לא זו בלבד שאינם נוגדים זה את זה, אלא שבאורח מופלא הם מותכים זה בזה – ההשגחה מוליכה את הגיבורים ליעודם תוך כדי מתן גמול צודק, והסבל הכבד של בני יעקב לא רק מזכך אותם מחטאותם, אלא גם מסייע להם להשתנות ולהיות ראויים ליעודם.

א. בבית יעקב: התנשאות ושנאה

מבחינה מוסרית צרופה, האפליה שהפלה יעקב את יוסף היא שורש כל הרעות שבאו על ביתו, כפי שאמר ריש לקיש בשם ר' אלעזר בן עזריה: "צריך אדם שלא לשנות בין בניו (נוסח אחר: בן מבניו), שעל ידי כתונת פסים (שעשה יעקב אבינו ליוסף) – וישנאו אותו" (בראשית לו, 4) (בראשית רבה פד, ח). ברם כיצד מנומקת בלשון הסיפור אהבתו זו המופלגת של יעקב ליוסף? ומה דחף אותו לתת לה ביטוי כה מופגן באמצעות כתונת הפסים? (לא נתברר טיבה של כתונת הפסים, הנזכרת רק עוד פעם אחת בתנ"ך, בסיפור אמנון ותמר). היריבות בין יוסף לאחיו היא במידה רבה המשך הנפתולים בין אמותיהם, האחיות רחל ולאה. יעקב העתיק אל יוסף את אהבתו העזה לרחל אמו, שמתה בלידתה את בנימין. יוסף היה אומנם בכור לרחל, אך מפאת עקרותה הממושכת היה מעמדו במשפחה כולה כ"בן זקנים" (בראשית לו, 3), ממש כפי שהיא היתה הבת "הקטנה" (שם, כט, 16) בבית אביה. בנוסף לכך יכול היה יעקב לראות ביוסף את בן דמותו שלו, שותף לגורלו – שניהם היו בנים צעירים שחתרו לבכורה שנמנעה מהם, שניהם היו בעלי חלומות שנשאו את ליבם למרחקים. ובדומה להורים רבים, המבקשים לחסוך מילדם את התלאות שהיו מנת חלקם ומשתמשים בסמכותם או בעושרם כדי להקפיץ אותו מעל המכשולים שהם עצמם עברו בעמל ובסבל, כך

ביקש גם יעקב להעניק ליוסף את הבכורה מבלי שיצטרך להיאבק עליה. הוא עצמו לא היה אהוב על אביו כאחיו עשו, ולא יכול היה לזכות בבכורה ובברכה מבלי לעבור במחילות המרמה וההתבזות. יוסף אהוב נפשו יהיה פטור מלבוא אל אביו מולידו בחשכת עוורונו כשהוא מתחזה לאחיו בלובשו את בגדי הבכורה, שכן יעקב מקדים ומעניק לו כמו ידיו, בגלוי ובפומבי, את כתונת החשיבות וההעדפה. עוד לפני שקיבל את כתונת הפסים כבר הביא יוסף את דיבת אחיו רעה אל אביהם (שם, לו, 2) ללמדנו שהתנשאותו מעל אחיו לא היתה פועל יוצא של העדפתו הגלויה, אלא פרי תחושתו הפנימית: הודהו עם אביו גוברת על הסולידריות שלו עם אחיו. יעקב, שלא מנע מיוסף להביא לידיעתו מידע שלילי על אחיו, גם לא חשש לתת לאהבת-היתר שלו כלפיו ביטוי סמלי גלוי, ובכך הפך, מבלי משים, את אהוב אביו לשנוא אחיו. שתיקת אחיו ש"לא יכלו דברו לשלם" (שם, לו, 4) לא הרתיעה את יוסף מלהמשיך לדבוק בנתיב ההשתררות עליהם, וכאשר הוא מקבל לכך אישור מלא מן השמים בשני חלומות המבשרים דבר אחד, הריהו ממחר לספר אותם באוזני אחיו ולאשר בשתיקה את הפתרון החד-משמעי שהם נותנים לחלומותיו – הוא אכן נועד למלוך על אחיו ולמשול בהם (שם, 8). הנער בן השבע-עשרה לא חיפש את אהבת אחיו, אלא את הכרתם בגדולה היעודה לו ברצון אביו וברצון השמים. והריהו מקנה לחלום ההשתחויה השני – הכוללת הפעם גם את אביו ואמו! – תוקף משנה על-ידי שהוא חוזר ומספר אותו באוזני אביו ובנוכחות אחיו. הניסיון המאולץ של יעקב ליטול מעוקצו של החלום לא יכול היה להרשים איש מן הנוכחים: "ויקנאו-בו אחיו (בנוסף לשנאתם אותו), ואביו שמר את-הדבר (בליבו)" (שם, 11).

האחים יצאו צפונה למרעה ממושך, ויוסף לא נשא עימם בעול אלא נשאר בבית עם אביו. על אף השנאה והקנאה והעובדה ש"לא יכלו דברו לשלם" (שם, 4), לא היסס יעקב לשלוח את יוסף לשכם והטיל עליו "לך-נא ראה את-שלום אחיך ואת-שלום הצאן" (שם, 14). גם יוסף עצמו לא העלה בדעתו שבצאתו יחידי, לבוש בכותונת מנקרת העיניים לבקש את אחיו, הוא עלול למצוא את רוצחיו. אין זאת אלא שעוורון השליטים, שמחמת שכרון הכוח וההצלחה אינם

חשים כלל באיבה המתנחשלת כנגדם, סימא את עיני האב והבן. בינתיים עזבו האחים את שכם, ולולי פגש יוסף איש בשדה ששמע אותם אומרים זה לזה "נלכה לתינה" (שם, 17) היה יוסף נאלץ לשוב אל אביו כלעומת שהלך. האיש האלמוני הוא בעליל שליח ההשגחה, אשר תרומתו לעלילה אומנם זעירה, אך מכוחה היא אכן נעה לקראת מימוש התוכנית האלהית (ביטוי ציורי לכך נתן רש"י בזיהוי המדרשי של האיש עם המלאך גבריאל).

כעֶשֶׂו, שהמתין לפטירתו הצפויה של אביו על-מנת להחזיר לעצמו את בכורתו על-ידי רצח אחיו (שם, כז, 41), כך מבקשים עתה בני יעקב לנצל את ריחוקו של אביהם מן הזירה על מנת להפר את חלומות יוסף על-ידי רציחתו: "ועתה לכו ונהרגהו, ונשלכהו באחד הברות, ואמרנו חיה רעה אכלתהו, ונראה מה-יהיו חלמתי" (שם, לז, 20). אך ראובן ויהודה מונעים את האחים מאלימות בלתי מבוקרת. ראובן משכנע אותם שהם יכולים להשיג את מטרם גם על-ידי גרימת מותו בצמא וברעב, ויהודה חוזר ומשכנע אותם לוותר שגם הריגה עקיפה אינה נחוצה, ושאפשר להסתפק במכירתו לעבדות עולם. כאשר ראו האחים את יוסף מרחוק, התייחסו אליו בלשון של בוז וניכור – "הנה בעל החלמות הלזה בא" (שם, 19). וכאשר הגיע אליהם, שלחו את ידם בשני הביטויים הסמליים של שררתו: כתונת הפסים הופשטה מעליו, וחלומות העליונות הופרו על-ידי השלכתו לתחתית הבור. יתרה מזאת, דעתם של האחים לא נתקררה עד שישבו לאכול לחם, בעוד יוסף נידון למות ברעב ובצמא בבור (שם, 25). אך משמילאו את הצורך הבווער להשפיל את המתנשא, נבעה סדק ראשון בחומת לבבם: "מה-בצע כי נהרג את-אחינו וכסינו את-דמו? לכו ונמכרנו לישמעאלים וידנו אל-תהי בו כ-אחינו בשרנו הוא" (שם, 26-27).

האחים אכן מכרו את אחיהם עצמם ובשרם לעבדות, ולא היססו לקחת את מלוא תמורתו – עשרים שקלי כסף (בהתאם למחירו של עבד בחוקי חמורבי, סעיף 252, ולערכו של זכר מבן חמש ועד עשרים בויקרא כז, 5). על-מנת שיעקב לא יחשוד בהם שידם היתה באחיהם, ועל מנת שישתכח מלבו כמת, הם שוחטים שער עיזים, טובלים את כתונת הפסים בדמו, ושולחים אותה לפניהם אל האב לשם זיהוי,

מלווית במילים קרות וחדות כקרח וחדות כמדקרות חרב: "זאת מצאנו הכר-נא הכתנת בנך הוא אם-לא" (שם, לז, 32), לאמור: אנו, מוצאי הכותונת, משערים שזאת הכותונת של בנך; אך אתה, שהענקת אותה לבנך כמו ידיך, תוכל לקבוע זאת בוודאות. מה נוראה השנאה שציניות אכזרית זו הוא ביטויה! יעקב אכן הגיע לאותה מסקנה מוטעית שהיה אמור להסיק מן הממצא המבוים: "כתנת בני! חיה רעה אכלתהו טרף טרף יוסף" (שם, 33). האב קרע את שמלותיו והתאבל על יוסף כפי שמתאבלים על מת, ורק התמשכותה הבלתי צפויה של האבלות הפתיעה את "כל-בניו וכל-בנותיו" (שם, 35). בתוקף רב הוא מיאן להיענות למאמצייהם לנחמו, בהבהירו שלעולם לא ישלים עם מות יוסף, כי בלעדיו חייו אינם חיים: "ויאמר: כי-ארד אל-בני אבִל שאלה" (שם). עכשו נתחווור לבני יעקב שאומנם היה בכוחם לסלק את יוסף מן הבית וגם להוליך שולל את אביהם, אך שום אלימות ועורמה שבעולם לא יוכלו לעקור מליבו את אהבתו הגדולה והמופלאה לבן זקוניו יוסף. הכרזתו הבוטה של האב הממאן להינחם שהעדפתו את יוסף על פניהם בעינה עומדת, ושהיא אינה יחסית, אלא מוחלטת, איפשרה להם להיווכח שהעדפת הצעיר היתה פחות שרירותית משחשבו, ולכן גם פחות מקוממת משחשו. קוצר ידם להקל מעל אביהם את ייסוריו פתח בליבם פתח להצטער, ואולי גם להתחרט, על חלקם בגרימתם. החלק הראשון של הסיפור מסתיים אפוא בראשית צמיחתה של השתנותם של האחים.

ג. במצרים: עליות ומורדות בדרך מעבדות למלכות

בינתים הורד יוסף מצרימה ונמכר לאדם רם-מעלה, השייך למעגל הפנימי של מערכת השלטון: "פוטיפר סריס (כאן: משרת אישי של המלך) פרעה שר הטבחים" (שם, לט, 1). עד מהרה מתברר שהנער המפונק, שבבית אביו הוענקה לו ההצלחה בטרם יצטרך להתאמץ להשיגה, לא רק שורד בתנאים הקשים של שעבוד, נכר ובדידות, אלא אף מצטיין בכל אשר יעשה. כמו בבית אביו הוא לא נשלח לעבוד בשדה, אלא הוצב בבית האדון, ושם הוא מושך אליו את תשומת-ליבו של פוטיפר בכשרונותיו ובתכונותיו, מוצא חן בעיניו וזוכה לאמונו המלא. פוטיפר ממנה אותו בראשונה למשרתו האישי,

ובסופו של דבר מפקיד אותו על כל משק ביתו: "ויעזב כל-אשר-לך ביד-יוסף ולא-ידע אתו מאומה, כי אם-הלחם אשר-הוא אוכל (זו, ככל הנראה, לשון נקייה ליחסי אישות עם אשתו)" (שם, לט, 6). הכתוב מטעים ושב ומטעים שסוד ההצלחה המופלאה הזאת היה הציורף של כישורים מעולים (מן הסתם יכולת מעשה ויכולת הנהגה) עם ברכת שמים השורה בעליל על כל מעשיו: "ויהי מאז הפקיד אתו בביתו ועל כל-אשר יש-לו ויברך ה' את-בית המצרי בגלל יוסף ויהי ברכת ה' בכל-אשר יש-לו בבית ובשדה" (שם, 5).

למסקנה זו עצמה הגיע, נזכר הקורא, גם לבן הארמי לגבי תרומתו של יעקב לברכה ששרתה במקנהו: "ויאמר אליו לבן אס-נא מצאתי חן בעיניך נחשתי (יש מבארים על-פי האכדית: זכיתי לשפע) ויברכני ה' בגללך" (שם, ל, 27). יתרה מזו: יוסף דומה להפליא לא רק ליעקב אביו בכך שהוא משמש צינור של ברכת ה', אלא גם לרחל אמו ביופיו המופלג. על רחל נאמר: "ורחל היתה יפת-תאר ויפת מראה" (שם, כט, 17), ויוסף הוא הגבר היחיד במקרא שעליו נאמר עכשו "ויהי יוסף יפה-תאר ויפה מראה" (שם, לט, 6). אין זאת אלא שבעלילת הסיפור ניתן מענה כפול לטענת אי-הצדק שבהעדפת יוסף על-ידי אביו. ראשית, מאשר כשרון המעשה וההנהגה של יוסף, היוצא מן הכוח אל הפועל בבית פוטיפר, את נכונות ההערכה של יעקב בהעניקו ליוסף את כתונת הפסים. ושנית, הדמיון של יוסף הן לאביו והן לאמו מחזק ומעצים את בחירתו כיוורשו וממשיך דרכו של יעקב. המידע על יפי מראהו של יוסף לא נמסר בתחילת הסיפור, בזיקה לאהבת אביו או לקנאת אחיו, אלא כאן, כמצע לפיתויו על-ידי אשת אדונו. כמקובל בסיפור המקראי לא נאמר דבר על טיב היחסים שבין האדון לגבירה, והפרשה כולה מסופרת מנקודת הראות של יוסף. העובדה שמסופר על יופיו של יוסף ולא על יופיה של אשת פוטיפר באה לומר שמעיקרה הוא לא נמשך אליה, ושהסיפור נסב על תגובתו על הימשכותה אליו. באמירתה הישירה והגלויה "שכבה עמי" (שם, לט, 7) נקרית ליוסף הזדמנות פז לזכות במשכבי דודים; להתעלות, ולו בהסתר ולשעה, מן ההשפלה שבעבודת; ואולי גם לקדם בעזרתה ובאמצעותה את מעמדו החברתי. אך הוא ממאן, ומסביר בלשון מוסרית פשוטה: כגודל האמון שנתן בו אדונו, כך גדולה הנאמנות

שהוא חב לו; על הנדיבות המופלגת של אדונו כלפיו עליו להשיב בהכרת טובה, וחלילה לו להיות כפוי תודה ולקחת לעצמו מאחורי גבו את הדבר היחיד שהאדון מנע ממנו. והריהו מסיים בשאלה רטורית: "ואיך אעשה הרעה הגדלה הזאת, וחטאתי לאלהים" (שם, 9)? ! דומה כי בשתי המילים האחרונות אין יוסף מוסיף הנמקה דתית להנמקה המוסרית, אלא טוען שעשיית רעה לזולת היא חטא כלפי האלהים. היטיב לנסח זאת הרמב"ן: "ויתכן לפרש עוד 'וחטאתי לאלהים' – בבגידה, כי רעה גדולה היא (הבגידה), שיהיה בה לי חטא לפני האלהים, כי עיניו בנאמני ארץ (רוצה לומר ה' מקרב אליו את שומרי האמונים), ולא לפניו בוגד יבא..." במילים אחרות: גם אם הפרת האמונים לא תיוודע לאדונו לעולם, הריהי בגדר רעה גדולה שלא תיעשה, ובגדר חטא כלפי האלהים, שהכול גלוי לפניו.

בסירוב החוזר ונשנה מדי יום ביומו ליהנות מפירותיו המתוקים של החטא היה כרוך גם הסיכון לשאת בתוצאות של השבת פניה ושל הפגיעה בגאווה כאשה וכגבירה. ואכן, כאשר הוסיפה אשת פוטיפר מעשה לדיבור, ויוסף השתחרר מאחזתה וברח החוצה, בהותירו אותה עם בגדו הריק בידה, הפכה תשוקתה חסרת המעצורים לתאוות נקם ללא גבולות. והריהי מגוללת עליו את אשמתה שלה, למען יענש על סירובו לעשות כרצונה בכל החומרה הראויה למי שעשה אותו מעשה עצמו בניגוד לרצונה. את חפותה שלה היא מבטיחה על-ידי שהיא ממהרת להזעיק את אנשי ביתה, כדי לעשותם עדים עקיפים לסצנת הניסיון לאונס של הגבירה בידי האיש הנוכרי: "ראו הביא לנו (אדון הבית, כמסתבר מפסוק 17) איש עברי לצחק בנו (להתייחס אלינו שלא ברצינות ובכבוד הראויים) בא אלי לשכב עמי ואקרא בקול גדול (אותה קריאה אשר שמעתם), ויהי כשמעו כי-הרימתי קולי ואקרא ויעזב בגדו אצלי (היא נזהרת שלא לומר 'בידי' כמתבקש מפסוק 12) וינס ויצא החוצה" (שם, 14-15). הצעקה, כלי נשקה של האשה המותקפת, נחשבת להוכחה מובהקת להתנגדותה (ראו דברים כב, 13-14), והבגד שהותיר אחריו האנס במנוסתו הוא ראייה מובהקת הן למה שזמם לעשות והן לזהותו. על-מנת שאנשי הבית יקבלו את הראיות המבויתות הללו ללא חשד, פתחה האשה את דבריה בגיוס של הסולידריות המצרית נגד הזר השתלטן, הנצלן והחמדן. שנאת

הזר מסתייעת, מאז ועד היום, בטיפוח אגדות בדבר כוחו המיני, ומאופיינת בטפילת האשמות על אלה שאיפשרו לו להרים את ראשו. ממש כך מעוררת הגבירה המצרית את התמרמרותם של בני עמה נגד אדון הבית, שמחמת עוורונו לגבי טיבם של זרים "הביא לנו איש עברי לצחק בנו" (בראשית לט, 14), וסופו שנבגד על-ידו, כצפוי וכראוי לו, בצורה השפלה ביותר.

כאשר בא פוטיפר לביתו חזרה האשה וסיפרה לו "כדברים האלה" (שם, 17) – לאו דווקא ממש אותם הדברים. במצח נחושה היא שבה והופכת את בעלה הנבגד והמרומה לאשם במה שעוללו לה כביכול. אך בבואה להבעיר את חמתו על יוסף אין היא מגייסת, כמקודם, את הסולידריות הלאומית, אלא את ההתנשאות המעמדית: "בא אלי העבד העברי אשר הבאת לנו לצחק בי" (שם). (על רוב הדברים האמורים כאן העירה נחמה ליבוביץ) עם זאת, היא נוהרת מלחזור באוזני בעלה על האישום הבוטה "לשכב עמי" (שם, 14), ככל הנראה בגלל קירבתו היתרה לאשמתה שלה, המסתכמת בפיתוי החוזר ונשנה "שכבה עמי" (שם, 7, 12 וכדיבור עקיף 10). אפו של פוטיפר אכן חרה בעבדו, ומבלי לשמוע את גירסתו לגבי ההוכחות הנסיביות שאשתו הציגה בפניו (הצעקה והבגד), הריהו גוזר את דינו למאסר בלתי מוגבל.

מה שקרה ליוסף בבית אביו בכנען, חזר וקרה לו בבית פוטיפר במצרים. בשנית הפילוהו ממעמדו הרם תוך הסרת בגד השררה מעליו; בשנית שימש בגדו המוסר מעליו כדי להטעות את פטרונו; ובשנית הושלך ל"בור" (כך מכונה בית-הסוהר הן בפי יוסף עצמו [שם, מ, 15], והן בפי המספר [שם, מא, 14]). אך מבעד לדמיון המובהק שבין ההווה לעבר ניכרים ההבדלים: כתונת הפסים והמעמד שהיא מסמלת הוענקו לו מידי אביו ללא כל מאמץ מצידו, ואילו כל הישגיו בבית פוטיפר היו פרי כושרו, עמלו וברכת ה' השורה על מעשי ידיו. באובדן כתונת הפסים היתה כרוכה גם אשמה חלקית שלו – הבאת דיבת אחיו רעה אל אביהם והתנשאות קצרת-רואי עליהם – ואילו בבית פוטיפר אבדו לו בגדו ומעמדו אך ורק מחמת צדקתו ונאמנותו. ואף-על-פי שיוסף השתנה לטובה מכל הבחינות, מסתיים הכול כמקודם – בשנאה עזה, בעוול אכזרי, בהשפלה עד עפר ובבור

הסוגר עליו מכל עבר. בבית אביו האמין יוסף בחלומותיו מתוך התלהבות נעורים; בבית פוטיפר יכול היה לדבוק במתוך אמונה שיש שכר לצדקתו ושכיום מן הימים אכן ייצא מעבדות לאדנות; ואילו בבית-הסוהר קשה עד מאוד להמשיך ולדבוק בתקווה ובהבטחה המגולמות בחלומות כאשר הוא נתון בעבדות בתוך עבדות על לא כל עוול בכפו. אלא אם כן ברור לו לגמרי שהמבחן האמיתי של ההליכה בדרך הישר היא הנכונות לסבול בעבודה.

ה', שאומנם לא הציל את יוסף מיד רודפיו, חוזר ועוזר לו לטפס מן המעמקים שאליהם הושלך. שוב מסייעים מן השמים ליוסף (שכבר הוכיח בבית פוטיפר שבעבורו בניית ארון היא לא רק יכולת, אלא גם ובעיקר חובה מוסרית) לרכוש את אמונו המלא של האיש שלמרנתו הוא נתון, לתת ביטוי מלא לכשרונותיו המופלאים ולהגיע לשלב העליון במערכת השירות בבית-הסוהר: "ויהי ה' את-יוסף, ויט אליו חסד ויתן חנו בעיני שר בית-הסוהר ... ואת כל-אשר עשים שם הוא היה עשה אין שר בית-הסוהר ראה את-כל-מאומה בידו באשר ה' אתו, ואשר-הוא עשה - ה' מצליח" (שם, לט, 21-23).

מכוחה של ההשגחה מקרב המאסר, שלכאורה אינו אלא נפילה נוראה, את יוסף עוד יותר אל מרכז השלטון המצרי, אל חצרו של פרעה. לא זו בלבד שפוטיפר, שר הטבחים, כלא אותו בבית-הסוהר המלכותי, "מקום אשר-אסורי (קרי: אסירי) המלך אסורים" (שם, 20), אלא שעם מעצרו של שני שרים בכירים ביותר של פרעה הוא מטיל על יוסף את האחריות לסיפוק צורכיהם בכלא: "ויפקד שר הטבחים את-יוסף אתם וישרת אתם (שכן אין משרת יעיל ומסור כמוהו)" (שם, מ, 4). כך מופגש "בעל החלומות" עם שני השרים, הנתונים במתח ובדיכאון מחמת שחלמו שניהם בלילה אחד חלומות שהם הריי-גורל בעליל, אך נבצר מהם לפותרם בכוחות עצמם. ללא כל היסוס מציע להם יוסף את עזרתו, שאינה מבוססת על בקיאותו במדע החלומות המצרי, אלא על אמונתו שהאל המגלה לאדם בחלומו את הצפוי לו גם מזמן לו את מי שיפתרנו: "הלוא לאלהים פתרנים ספרו-נא לי" (שם, מ, 8)! בחלומו של שר המשקים התרחש הכול ברצף מהיר: הנה לפניו גפן בעלת שלושה ענפים, וכבר היא מעלה ניצנים, ההופכים לפרחים, המתפתחים לענבים בשלים, אשר אותם הוא סוחט

היישר אל גביע המלך ומגיש את היין המשומר לפרעה! בניגוד לחלומותיו של יוסף עצמו כולל החלום את המועד הקרוב מאוד של מימושו: "שלשת השרגים שלשת ימים הם בעוד שלשת ימים ישא פרעה את ראשך והשיבך על-כנך..." (שם, מ, 12-13). בטחוננו של יוסף בתוקפו הנבואי של החלום ובנכונות של פתרונו היה שלם, ולכן הצמיד לפתרון את הבקשה שעם שחרורו הצפוי מן הכלא לא ישכח שר המשקים את מיטיבו, וישתדל להניע את פרעה לתקן את העוול שנעשה לו.

הפתרון החיובי שנתן יוסף לחלום של שר המשקים עודד את שר האופים לספר לו גם את חלומו שלו. עד עכשו נמנע מכך, אל נכון משום שחלומו אינו עומד בסימן של זרימה חלקה ושליטה מלאה, אלא להפך – בסימן של תקלה, מכשלה וחוסר אונים מסויט: הוא נושא על ראשו בשלושה סלים הנתונים זה מעל זה, מעשה אופה המיועד לפרעה, והנה מה שנאפה בעבור המלך נאכל באין מפריע על-ידי הציפורים, אשר ידיו קצרות מלגרשן. הפתרון שנתן יוסף נורא שבעתיים מן החלום עצמו – בעוד שלושה ימים לא זו בלבד שפרעה לא ישיב אותו אל משרתו כמו את חברו, אלא יגזור עליו מיתה בזויה: "ותלה (יוקיע) אותך על-עץ ואכל העוף את-בשרך מעליך" (שם, 19). ביום השלישי נתקיימו במדויק שני הפתרונות, החיובי והשלילי, וכך הוכחה במלואה יכולתו של יוסף בפתרון חלומות. לעומת זאת נכשל הניסיון של יוסף להשתחרר מן הכלא באמצעות שר המשקים, שנתגלה ככפוי תודה: "ולא-זכר שר-המשקים את-יוסף וישכחהו" (שם, 23). בדומה לאשת פוטיפר בגד שר המשקים ביוסף, אלא שהוא לא השליך אותו לבור כמוה, ורק השאירו שם. בעקבות מדרש (המובא בתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל ובבראשית רבה ט, ג) מסביר זאת רש"י כעונש משמים ליוסף על אשר שם את מבטחו בבשר ודם ולא בה': "מפני שתלה בו (בשר המשקים) לזכרו, הוזקק להיות אסור שתי שנים (נוספות), שנאמר: 'אשרי הגבר אשר-שם ה' מבטחו ולא-פנה אל רהבים' (תהלים מ, 5) – ולא בטח על מצרים הקרויים רהב". ואולם, על דרך הפשט אין בסיפור יוסף כל הסתייגות מהשתדלות עצמית ומהסתייעות בבני-אדם, וכאשר אין מוצאים את ההסבר לכשלון המאמץ להשתחרר במישור הגמול, מן הדין לחפשו

במישור ההשגחה. על יוסף נגזר להישאר עוד שנתיים בכלא לא כעונש על מה שעשה, אלא כצורך למה שהוא נועד להיות ולעשות. ואכן כשיגיע יום השחרור יתברר ליוסף שעל מנת להגיע מעבדות למלכות חייב היה שחרורו להתלכד עם מינויו למשנה של פרעה.

הכישלון של כל חרטומי מצרים וחכמיה למצוא פתרון משכנע לשני חלומותיו המסעירים של פרעה אילץ את שר המשקים לחדול מהשכחת פרשת מאסרו. הוא חייב היה להזכירה, משום שבאמצעותה נתאפשר לו להיווכח ביכולת המופלאה של "נער עברי עבד לשר הטבחים" (בראשית מא, 12) לתת לחלום שלו ושל חברו פתרונות 'שהוכחו כנכונים. בפקודת המלך השתחרר יוסף מן הכלא במהירות רבה, אך לא בגלל חפתו, כפי שקיווה, אלא בגלל נחיצותו: "זיריצהו מן-הבור ויגלח (כמנהג אנשי החצר במצרים), ויחלף שמלתיו (סימן מובהק לשיפור הצפוי במעמדו!) ויבא אל-פרעה" (שם, 14). פרעה הניח שכישוריו של יוסף אינם שונים מאלה של החרטומים, אלא שהוא עולה עליהם ביכולתו לפענח את מה שמשמיעים באוזניו: "ואני שמעתי עליך לאמר תשמע חלום לפתור אתו" (שם, 15). יוסף שב ומסתייג מחוכמת פתרון החלומות המצרית, העומדת על יכולתו המגית של הפותר, ומעמיד כנגדה את התפישה הנבואית של החלום, שלפיה נותן האל, באמצעות הפותר, מענה לגבי שלומו (רוצה לומר: מצבו, על-פי הוראת המילה "שלום" בבראשית לז, 14) של החולם: "בלעדי! אלהים יענה את-שלום פרעה" (שם, מא, 16).

מסתבר שהחרטומים לא יכלו לפענח את החידתיות הכפולה שבהיבלעות השמן על-ידי הרזה מבלי שהדבר ניכר כלל ברזה, המשותפת לשני חלומותיו של פרעה. ואילו כוח השכנוע של הפתרון שניתן על-ידי יוסף טמון בכך שהוא הסב זאת על תופעה מציאותית לגמרי – שבע שנות רעב רצופות המכלות עד תום כל מה שנותר משבע שנות השובע שקדמו להן עד כדי השכחתן הגמורה. וכפי שבבית-הסוהר הצמיד יוסף לפתרון חלומו של שר המשקים בקשה מעשית, כך הוא מצמיד עתה לפתרון חלומותיו של פרעה עצה מעשית, שתכליתה למנוע שתיקרת הארץ ברעב (שם, 36). בכך הוא מבהיר שאין לקבל את מה שמבשרים החלומות בהשלמה פטליסטית, אלא, אדרבה, יש לראות בעצם הגילוי המוקדם של התוכנית האלהית

“את אשר האלהים עשה הגיד לפרעה” [שם, 25]) פתיחת פתח לפעילות אנושית לצמצום תוצאותיה הקשות (“יעשה פרעה...” [שם, 34]). העצה המפורטת – למנות אדם מיוחד על כל ארץ מצרים, אשר בעזרת מערכת פקידים יאגור את עודפי שנות השובע בעבור שנות הרעב – משכנעת לא פחות מפתרון החלום, והכול מוכנים לקבלה, על-אף מעמדו הנחות ומוצאו הזר של המציע: “וייטב הדבר בעיני פרעה ובעיני כל-עבדיו” (שם, מא, 37).

בשלישית רוכש יוסף את אמונו המוחלט של האיש שגורלו מסור בידו, וממש כמו פוטיפר ושר בית-הסוהר ממנה אותו פרעה למשנהו, ומפקיד אותו על כל אשר לו, פרט לדבר אחד: “רק הכסא אגדל ממך” (שם, 40). אך סדרי הגודל נשתנו ללא שיעור: “אתה תהיה על-ביתי” (שם) מתייחס הפעם לארמון המלך וחצרו, ולמשרה הממלכתית הרמה הזאת נוספת שליטה כלכלית ומנהלית “על כל-ארץ מצרים” (שם, 41). כמו בבית אביו ובבית פוטיפר מוענק עתה ליוסף בשלישית בגד שררה, המבטא את מלוא סמכויותיו השלטוניות: “ויסר פרעה את-טבעתו מעל ידו ויתן אותה על-יד יוסף וילבש אתו בגדי-שש וישם רֶכֶד הזהב על-צוארו” (שם, 42). החוקיות הברורה הזאת השלטת בחיי יוסף מאשרת בדיעבד את תוקף חלומות הנעורים שלו, ההולכים ומתממשים תוך צירוף של השגחה וגמול.

בתום 13 שנות עבדות (המתקבלות מן הצירוף של פרק לו, 2, עם פרק מא, 46) בא על תיקונו גם מעמדו האישי של יוסף. פרעה מייעד לו אשה נכבדת, המחברת אותו עם האצולה המצרית “ויתן לו את-אסנת בת-פוטי פרע כהן אֵן לאשה” (שם, מא, 45), ויולדת לו שני בנים. השמות העבריים שיוסף נותן לבניו מבטאים את הכרת הטובה שלו לאלהים על השינוי הדרמטי שחל במצבו: “ויקרא יוסף את-שם הבכור מנשה כִּי-נִשְׁנִי (השכיחני) אלהים את-כל עמלי ואת כל-בית אבי (את כל סבלי בבית אבי); ואת שם השני קרא אפרים כִּי-הִפְרִנִי אלהים בארץ עֲנִי (סבלי, רוצה לומר בארץ מצרים)” (שם, 51-52). מדרש השם השני ברור – יוסף רואה בהולדת שני בניו, ולא דווקא במשרה הרמה שנפלה בחלקו, את הפסגה של עלייתו מסבל לרווחה. אך מה מביע מדרש השם הראשון? ברור שהכוונה איננה לשכחה אינפורמטיבית, אלא לשכחה אמוציונלית: יוסף ממשיך לזכור את

שעוללו לו אחיו בבית אביו, אלא שמכוח הטובה שנפלה בחלקו חדל הדבר להכאיב לו. בחייו האישיים באות שנות הטובה אחרי שנות הרעה ומשכיחות אותן.

סיום זה של החלק השני של הסיפור משמש רקע הכרחי להבנת המשכו. כאשר יפגוש יוסף את אחיו ויטפל בהם ביד קשה, אנו אמורים לזכור כי השם שנתן לבנו בכורו מעיד עליו שזכר מכירתו לעבדות כבר אינו מעורר בליבו חמת זעם ותשוקת נקם. אך אם אומנם הגיע יוסף למעין שוויון נפש לגבי העוול שעשו לו אחיו, מדוע אין הוא מודיע לאביו שהוא חי וקיים וגואל אותו מן הצער והאבל? שאלה זו, המצוטטת בדרך כלל מפירוש הרמב"ן לבראשית מב, 9, נשאלה לראשונה על-ידי ר' יוסף בכור שור (צפון צרפת, המחצית השנייה של המאה ה-12), ומכל התשובות שניתנו לה נראית לי ביותר זו של ר' יהודה החסיד (אשכנז, סוף אותה מאה) בפירושו לבראשית מד, 21: "תימא צריך: גדול כיוסף צער את אביו ולא הודיעו מיד כי הוא חי ושליט בכל הארץ? ויש לומר: אלו היה עושה כך, כל אחיו היו בורחים, זה למזרח וזה למערב מפני הבושה...". ואכן ברור לגמרי שאילו הגיעה ליעקב ידיעה, ולו קצרה וסתמית, שיוסף לא נטרף, אלא נמכר לעבדות במצרים, קשה היה עד מאוד להמשיך ולשמור את הסוד הנורא שיד אחיו בדבר. ואילו נודע הדבר ליעקב, היתה שמחתו על הישרדות בן הזקונים שלו בטלה בצער אין-קץ על מה שעוללו לו עשרת בניו, וגם הם כבר לא היו יכולים להישיר אליו מבט לעולמים. שתיקתו המכאיבה והכואבת של יוסף היתה אפוא בגדר הכרח גמור. דבר מכירתו צריך להישאר עלום כל עוד לא ניתנה לאחים האפשרות להוכיח ליוסף, ליעקב, לבני משפחתם ויותר מכול לעצמם שהם השתנו לחלוטין.

ג. יוסף משביר שבר לאחיו ומרפא את שבר בית אביו

בשנת הרעב הראשונה שלח יעקב את עשרת בניו למצרים לשבור שבר (רוצה לומר לקנות מזון) במחסני הדגן המלכותיים שנוהלו על-ידי יוסף. בנימין לא הצטרף למסע, מפני שיעקב העדיף לוותר על אחת חלקי אחת-עשרה מכמות הדגן המובאת ממצרים, ובלבד שלא לסכן את בנה הנותר של רחל: "ואת בנימין אחי יוסף לא-שלח

יעקב... כי אמר פן־יקראנו אסון" (שם, מב, 4). כאשר התייצבו האחים לפני "השליט על־הארץ ... המשביר לכל־עם הארץ" (שם, 6) הם השתחוו לו אפיים ארצה כיאות, וקיימו בכך, בבלי דעת, את חלומותיו מלפני עשרים שנה (שלוש־עשרה שנות עבדותו ועוד שבע שנות השובע). יוסף היה מודע לאירוניה הדרמטית הזאת במלוא חריפותה, והתכוון למצות עד תום את המצב שבו הוא מכיר אותם ושומע את דיבורם העברי, בעוד שהם אינם מעלים על דעתם שהאיש העוטה את בגד השררה המצרי הוא אחיהם, אשר מעליו הם הפשיטו את כתונת הפסים. יתר על כן, מהעדרו של בנימין יכול היה יוסף להסיק בנקל שאביו נוהג עם אחיו בן אמו ממש כפי שנהג עימו – משאיר אותו אצלו כאשר שאר הבנים צריכים להרחיק לכת מן הבית כדי לכלכלו. יעקב לא השתנה אפוא בעניין זה על אף סבלו הרב, ומעמד המשני של עשרת הבנים בעיני אביהם ממשיך, מן הסתם, להדאיגם ולהכאיבם. ולפי שאפשר לבדוק שינוי רק בהשוואה לקבוע, אי־ההשתנות של האב מאפשרת לבחון אם השתנו האחים בתגובתם על העדפת הבן הצעיר העומדת בעינה.

ראש לכול עליהם לחוש על בשרם מה שעוללו לו במוכרם אותו לעבדות במצרים. והריהו מתנכר אליהם עתה כפי שהם התנכלו אליו בפגישתם האחרונה בדותן. בלכתו אליהם אז במצוות אביו הוא ביקש את אחיו ומצא את אויביו: "ויראו אתו מרחק ובטרם יקרב אליהם ויתנכלו אתו להמיתו" (שם, לז, 18), ובהתאם לכך הוא כובש עכשיו את האחוזה ונוהג בהם כנוכרי עוין: "וירא יוסף את־אחיו ויפרם ויתנכר אליהם וידבר אתם קשות..." (שם, מב, 7). והריהו מאשים אותם בריגול כדי לשלול מהם את חירותם על סמך האשמת שווא בבוגדנות, ממש כפי שקרה לו בבית פוטיפר (בינו ובין עצמו מחזק יוסף את האנלוגיה על־ידי שימוש במטפורה המינית "לראות את־ערות הארץ באתם" [שם, 9], המזכירה את האשמתו בגילוי עריות [שם, לט, 17]. להגנתם הם אומרים שאין הם מהווים יחידה מודיעינית, אלא יחידה משפחתית: "שנים עשר עבדיך אחים אנחנו בני איש־אחד בארץ כנען והנה הקטן את־אבינו היום והאחד איננו" (שם, מב, 13). המספר הנוסחאי (הטיפולוגי) שנים־עשר מבטא בספר בראשית שלמות אתנית: שנים־עשר עמי כנען (שם, י, 10, 15-18),

שנים-עשר נשיאי ישמעאל (שם, יז, 20; כה, 13-16), שנים-עשר בני נחור (שם, כב, 20-24) ושנים-עשר נכדי עשו (שם, לו, 10-14, פרט לעמלק, בן הפילגש). והוא הדין לגבי עשרת הבאים לשבור אוכל, גם הם מהווים משפחה שלמה, אשר מחמת אילוצים שונים נעדרים ממנה שני אחים.

הקורא יודע שטענת "כנים אנחנו" (שם, מב, 11) אכן נכונה לחלוטין לגבי האישום הזה, אך מגוחכת לגמרי כאפיון עצמי של מטבילי כתונת אחיהם בדם שעיר עיזים. גם את השליט המצרי המתאנה להם אין היא מרשימה, ואין הוא ניאות אלא לאפשר להם להוכיח את אמיתות דבריהם על-ידי שישלחו אחד מהם לכנען להביא עימו את אחיהם הקטן. עד לשובו משם הם יהיו נתונים במאסר, הקרוי "משמר" (שם, 17) כפי שבית-הסוהר שבו היה כלוא יוסף מכונה "משמר" (שם, מא, 10). אחרי שלושת ימי מאסר הוא מתרכך פתאום, ומתוך התחשבות מצפונית בצורך שלהם לדאוג לרעבון משפחותיהם – "זאת עשו וחיו את-האלהים אני ירא" (שם, מב, 18) – הוא מוכן לשחרר תשעה מהם ולהחזיק באחד בלבד כבן ערוכה. על אף ההקלה הגדולה, הם רואים נכוחה את זיקת מידה כנגד מידה שבין מכירת יוסף לעבדות ובין מאסרו של שמעון, ושבין הפרדת יוסף מאביו ובין הכורח להפריד את בנימין מאביו, ומודים בפה מלא באשמתם: "ויאמרו איש אל אחיו: אבל ("אכן" כמו בבראשית יז, 19, או "אהה" כמו בשמואל ב' יד, 5) אשמים אנחנו על-אחינו אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו ולא שמענו על-כן באה אלינו הצרה הזאת" (שם, 21-22). ודומה שתחנוני יוסף אל אחיו מסופרים כאן (על דרך ההבזק לאחור) ולא למעלה בזמן התרחשותם, כדי שלא ללבות את זעם הקורא על אטימות הלב של מוכרי אחיהם מכאן, וכדי להגדיל בעיניו את הרושם של הכרתם באשמתם מכאן. יכולתם זאת של אחיו לשמוע בהווה את התחנונים אשר הם סירבו לשמוע בעבר מביאה את יוסף לידי בכי של סערת רגשות. ברם הוא חייב להסתיר את בכיו, המנוגד בתכלית להתנכרותו, מפני שהחרטה שלהם על מכירתו אינה מספיקה כשהיא לעצמה כדי לכפר עליה: "ויסב מעליהם ויבך" (שם, 24). בשובו אליהם הוא מצווה לאסור את שמעון לעיניהם (מן הסתם בשלשלאות), ביודעו שחזרה דרמטית זו על מה שהם עשו לו במוכרם

אותו לעבדות מכאיבה להם מאוד, שהחטא היה להם לעונש. יוסף מצווה את אנשיו להחזיר בחשאי למטענם של האחים את התשלום בעבור השבר, על מנת להוסיף על חרדת האישום בריגול את חרדת האישום בגניבה. האחים הצליחו להעלים במשך עשרים שנה את חטא גניבת אחיהם ומכירתו, ועכשו מכניס אותם יוסף למלכוד שנועד לקעקע את חזותם המהוגנת ולזעזע את בטחונם העצמי – הם יודעים שבשיבתם הכפויה למצרים (מחמת הרעב ומחמת מאסרו של שמעון) יתייחסו אליהם כאל גנבים. השליטה שלהם על חייהם הולכת וניטלת מהם, וענן כבד של גורליות תלוי מעל לראשיהם: "ויצא לבם ויחרדו איש אל-אחיו לאמר מה-זאת עשה אלהים לנו" (שם, 28).

בשובם לארץ כנען חייבים בני יעקב לספר לאביהם את הקורות אותם במצרים על-מנת להסביר הן את העדרו של שמעון והן את ההכרח הגמור לצרף את בנימין למסעם הבא. את שני העימותים שלהם עם "האיש אדני הארץ" (שם, 30) הם מכווצים לעימות אחד, מתוך העלמת המאסר בן שלושת הימים שהפריד ביניהם. הם מתארים בנאמנות את הנחרצות של השליט המצרי בדרישתו להביא את אחיהם הקטן כראיה עקיפה לכך שאינם מרגלים, ועם זאת הם משתדלים להקל על אביהם בכך שהם מסתירים ממנו את הסבל שהביא עליהם השליט המצרי וגם מרככים את חומרת דבריו אליהם. הוא אמר: "אחיכם אחד יֵאסֶר" (שם, 19), והם מוסרים: "אחיכם האחד הניחו אתי" (שם, 33); הוא הבליט בדבריו על העתיד את עונש המוות המרחף מעל לראשם בהווה: "ויֵאָמְנו דבריכם ולא תמותו" (שם, 20), והם מנסחים זאת בלשון חיובית: "...את-אחיכם אתן לכם ואת-הארץ תסחרו" (ככל הנראה הכוונה לכך שהם יהיו רשאים להסתובב בארץ ללא מגבלות כמו בבראשית לד, 10) (שם, 34).

יעקב משיב בתלונה מרה, אשר באוזני בניו (היודעים מה הם עוללו לו) יש לה תוקף של האשמה חמורה: "אתי שְׁכַלְתֶּם יוסף איננו ושמעון איננו ואת-בנימין תקחו? ! עלי היו כְּלָנָה" (שם, 36) ! בחשיבה המקראית אין, כידוע, הבחנה ברורה בין תכלית סובייקטיבית לתוצאה אובייקטיבית (כפי שמעיד, למשל, המשמע של "למען" בשמות כ, 12), ובהתאם לכך אין יעקב מייחס לבניו את הכוונה לשכלו, אלא מטיח כנגדם שזו התוצאה של מעשיהם, שכן בחינת אב

הוא הנפגע האמיתי של השכול, והוא לבדו יצטרך לשלם את מלוא המחיר בעבור הליכת בנימין למצרים. ואילו הבנים (והקוראים) מבינים את דבריו כמשמעם המילולי – הם אכן שכלו אותו במכירת יוסף וטבילת כתונתו בדם, אשר גררה אחריה את המאסר של שמעון ואת הדרישה להביא את בנימין. והריהו מתעלם מהצעתו של ראובן לערוב לחיי בנימין בחיי שני בניו (שנועדה להבטיח לאביו שהוא יגונן על בנימין לא כגונן אח על אחיו, אלא כגונן אב על בניו), וקובע בפסקנות שאי-אפשר לדרוש ממנו לסכן את חייו של בנה הנוטר של רחל ושיהיה עליהם לשוב מצרימה בלעדיו ולהיחלץ מן המלכודת המצרית בכוחות עצמם: "לא ירד בני עמכם כִּי-אחיו מת והוא לבדו נשאר וקראהו אסון בדרך אשר תלכוֹ-בה והורדתם את שיבתי ביגון שאולה" (שם, 38).

בני יעקב שומעים מפי אביהם שדמו של בנימין סמוק מדמם ואינם מוחים. אין זאת אלא שהכישלון הצורב של נסיונם האלים למנוע את אפלייתם לימד אותם להקשיב ברגישות לביטויים הכואבים והמכאיבים של אהבתו הגדולה של אביהם לרחל ולבניה אחריה. ותחת ללחוץ עליו בטענות מוסריות ובנימוקים מעשיים הם משאירים את מלאכת השכנוע לרעב הכבד המאיים על חיי כולם. ואכן כאשר נגמר מלאי המזון שהובא ממצרים נאלץ יעקב לומר את אשר הכול יודעים – שאין מנוס מהליכה נוספת למקום הסכנה: "שבו שברוֹ-לנו מעט־אכל" (שם, מג, 2). על דרך ההבזק לאחור מוסיפים עכשו יהודה ואחיו פרטים חשובים על אודות פגישתם עם השליט המצרי (שהם בלתי־ידועים גם לקורא ומהימנותם עתידה להתאשר על־ידי תיאור השתלשלות העניינים בנאום הגדול של יהודה במצרים – [שם, מד, 18-34]). לנוכח חקרנותו הנמרצת של המצרי לגבי ההרכב של משפחתם ותביעתו החד־משמעית "לא־תראו פני בלתי אחיכם אתכם" (שם, מג, 5), ברי שבנוסף לנחיצות של בנימין לשם שחרור שמעון אין כל אפשרות לשבור שבר במצרים ללא נוכחותו. על כך מוסיף יהודה שלוש טענות כבדות משקל: דאגת־היתר לשלומו של בנימין תביא מיתה ברעב על כל המשפחה (כולל בנימין); הוא מקבל על עצמו ערבות אישית מלאה לשיבת בנימין אל אביו; פחדיו של יעקב מסכנות הדרך הם בלתי־מציאותיים: "כי לולא התמהמהנו

(בגללך!) כִּי־עַתָּה שָׁבָנוּ (בשָׁלוֹם!) זֶה פַּעַמַּיִם" (שם, 10).

מְחוֹסֵר בְּרִירָה מִקְבֵּל יַעֲקֹב אֶת הַדִּין, וְכֹרֵאֵם הַמְּשַׁפָּחָה הִרְיָהוּ מוֹרָה לְבָנָיו כִּי־צִדַּד לְרַצוֹת אֶת הַשְּׁלִיט הַמְּצָרִי עַל־יְדֵי מְנַחֵם "מְזַמְרֵת הָאָרֶץ" (שם, 11) וְלִמְנוּעַ אֶת הָאֲשַׁמְתָּם בְּגִנְיָבָה עַל־יְדֵי הַבָּאֵת "כֶּסֶף מִשְׁנָה" (שם, 12), מְרַשָּׁה לָהֶם סוּף סוּף לְקַחַת עִימָהֶם אֶת "אֲחִיהֶם" (שם, 13), מְבַרֵךְ אוֹתָם שִׁיזְכוּ לְעִזְרַת הָאֵל בְּרִיכוּךְ לִיבּוֹ שֶׁל הַמְּצָרִי כִּלְפֵיהֶם וּמְסִיִּים בְּמִילוֹת הַשְּׁלָמָה כְּאוֹבוֹת, הַמְּעִידוֹת עֲלָיו שֶׁהוּא נִכְנָע, אֶךְ לֹא הִשְׁתַּנָּה: "וְאֵנִי (וּבְאֲשֶׁר לִי), כֹּאֲשֶׁר שְׁכַלְתִּי שְׁכַלְתִּי" (שם, 14).

כֹּאֲשֶׁר נֹכַח יוֹסֵף שֶׁהָאֲחִים אֲכָן הִבִּיאוּ עִימָם אֶת בְּנֵימִין, צִוּוּהָ לְהִבְיֵאֵם לְבֵיתוֹ לְסַעֲוֹדַת הַצְּהַרִיִּים. עֲמוּסִי רִגְשׁוֹת אֲשֶׁם עַל מַכִּירַת אֲחִיהֶם לְעַבְדוֹת וְרֹדְפוֹי פְּחָדִים בְּגַלְל כֹּל מָה שֶׁהַעֲלִילוֹ עֲלֵיהֶם, חוֹשְׁשִׁים הָאֲחִים שֶׁעַתָּה מֵתְכוּוֹנִים הַמְּצָרִים לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בְּכֶסֶף הַמּוֹשֵׁב לָהֶם כְּעִלְיָה לְשַׁעֲבֹדֵם כְּעַבְדִּים וְלְגִזְלֵת חֲמוּרֵיהֶם (הַהֲשׁוּוּאָה הַדּוֹסְטֵרִית שֶׁל הָאָדָם לְבַהֲמָתוֹ וְשֶׁל הַבַּהֲמָה לְבַעֲלִיָּה מְבַטָּאֵת אֶת הַזִּילּוֹת שֶׁל כְּבוֹד הָאָדָם, חִירוֹתוֹ וּרְכוּשׁוֹ כֹּאֲשֶׁר חֲזוּק מֵתְגוֹלָל עַל הַחֲלָשׁ). וְהִרְיָהֶם מִמְהֵרִים לְהַפִּיס אֶת דַּעְתּוֹ שֶׁל "הָאִישׁ אֲשֶׁר עַל־בֵּית יוֹסֵף" (שם, 19) בְּעִזְרַת כֶּסֶף הַמְּשָׁנָה שֶׁהִבִּיאוּ עִימָהֶם. אֶךְ הִלָּה מִמָּאֵן לְקַבֵּל אֶת הַתְּשׁוּלֹם הַחֹזֵר, בְּטַעֲנָה שֶׁמֶן הַסֶּתֶם עֲשָׂה לָהֶם אֱלֹהֵיהֶם נֹס מוֹפְלָא, שָׁכָן כֶּסֶפָם אֲכָן הִגִּיעַ לִידָיו בְּמִלּוּאוֹ. כֹּהֲמֵשֶׁךְ לְדַבְּרוֹ הַמְּרַגִּיעִים הוּא מִשְׁחַרְרֵם אֶת שִׁמְעוֹן כְּמוֹסְכֶם, וּמִסְבִּיר לָהֶם שֶׁהֵם הוֹבָאוּ לְכֹאֵן כְּרִי לְסַעֲוֹד עִם אֲדוֹן הַבֵּית. כֹּל זֶה אֲכָן מְפִיג אֶת פְּחָדָם, אֶךְ סִפְקָם אִם גַּם מְנִיחַ אֶת דַּעְתָּם שֶׁל הָאֲנָשִׁים הַמְּתַקְּשִׁים לְהֵאֱמִין שֶׁהֵם אֲכָן רְאוּיִים לְשַׁכֵּר טוֹב מֵאֱלֹהֵיהֶם. בְּבוֹא הַשְּׁלִיט הַמְּצָרִי הֵם מְגִישִׁים לוֹ אֶת הַמְּנַחֵם כְּבִיטוּי לְנֵאֲמָנוֹתָם, וּמִשְׁתַּחֲוּוּיִם לוֹ אֲרַצָּה בְּשָׁנִית, הַפַּעַם עִם בְּנֵימִין, הַמְּשַׁלֵּם אֶת מִסְפָּרָם לְאֶחָד עֶשֶׂר (כְּבַחְלוּמוֹ – שם, לז, 9).

וְאִילוֹ מִשְׁנָהוּ שֶׁל פְּרַעָה מְדַבֵּר אֲלֵיהֶם לְרֵאשׁוֹנָה כְּדָפֵר אִישׁ אֶל רַעְוָה: דּוֹרֵשׁ בְּשִׁלּוּמָם, מֵתְעַנִּיֵן בְּשִׁלּוּם אֲבִיהֶם (אֲשֶׁר גַּם לוֹ גֵרָם סָבֵל רַב בְּדַרְיָשְׁתּוֹ לְהִבְיֵאֵם אֲלָיו אֶת בְּנֵימִין) וּמִקְדָּם אֶת פְּנֵי אֲחִיהֶם הַקָּטָן בְּבִרְכָה אֹוֹהֶדֶת (הַמְּבִיעָה בְּסֵתֵר גַּם אֶת דְּרִישַׁת טוֹבָתוֹ שֶׁל הָאֵחׁ הַצְּעִיר): "אֱלֹהִים יִחַןךָ בְּנִי" (שם, 29). הַהֲתַקְּרָבוֹת הַזֹּאת אֶל אֲחִיו מֵתוֹךְ שְׁמִירַת מִסּוּוֹה הַזֹּרוֹת קֶשֶׁה עֲלָיו, וּבְמֵאֲמָץ גְּדוֹל הוּא בּוֹלֵם אֶת פְּרִץ רִגְשׁוֹתָיו כִּלְפֵי אֲחִיו בֶּן אִמּוֹ, פּוֹרֵשׁ לְחַדְרֵם סְמוּךְ וּבּוֹכָה שֶׁם. כְּשׁוֹבוֹ

אליהם בפנים רחוצים הוא ממשיך לאזן בין קירבה לריחוק, ולמהול את ההרגעה בהטרדה – הם סועדים יחד אך בנפרד (כי הוא נישא מכולם ובנוסף לכך הם עברים והוא מצרי); האחים מושבים לפי סדר הולדתם, ותמהים איך הגיע המידע הזה למארחם (עדות מדאיגה לכך השליט, ובנימין מקבל פי חמישה (אין זאת אלא שצעיר האחים מופלה לטובה גם על-ידי זרים). אך כל המתחים האלה מרוככים על-ידי שתייה משותפת של הרבה יין: "וישתו וישכרו עמו" (שם, 34).

עם אור הבוקר סרו כל החששות והדאגות: "והאנשים שלחו המה (כל האחד-עשר!) וחמריהם (נושאי שבר רעבון בתיהם שאכן לא נגזלו)" (שם, מד, 3). אך עד מהרה נתהפך הגלגל מחמת עלילה חדשה שטפלו עליהם השלטונות – גניבת גביע הכסף של מארחם, הכרוכה בכפיות טובה מכוערת: "למה שלמתם רעה תחת טובה" (שם, 4). נאחזים בתקווה שאין זו אלא טעות משטרית, הם מנסים לטעון שאין לחשוד בגניבת כסף או זהב באלה שהחזירו למצרים מרצונם את הכסף שמצאו באמתחותיהם. אך ברי להם שהדרך היחידה להוכיח את נקיון כפיהם היא ליזום חיפוש בכליהם, והריהם מפגינים את בטחונם בתוצאותיו הרצויות על-ידי שהם מקבלים עליהם מראש עונש חמור ביותר אם אכן תוכח אשמתם (על דרך שביקש יעקב אביהם לנקות את ביתו מחשד גניבת התרפים – שם, לא, 32): "אשר ימצא (הגביע) אתו מעבדיך נמת וגם-אנחנו נהיה לאדני לעבדים" (שם, מד, 9). על כך משיב הפקיד המצרי בהפגנה נגדית של מדיניות ענישה שקולה ומרוסנת – אף-על-פי שהאישום הוא אכן קיבוצי וחמור: "הרעתם אשר עשיתם" (שם, 5), העונש יהיה אישי ופחות חמור: "אשר ימצא (הגביע) אתו יהיה-לי לעבד ואתם תהיו נקים" (שם, 10). והריהו עורך את החיפוש באמתחותיהם תוך שמירת סדר הולדתם, שנועדה לחזור ולעורר תמיהה מטרידה לגבי מקור המידע המדויק שבידו ויחד עם זאת להסוות את העובדה שהוא יודע מראש היכן טמון הגביע על-ידי השארתו לסוף.

כאשר נמצא הגביע באמתחת בנימין קרעו כל האחים את שמלותיהם (כפי שיעקב אביהם קרע את שמלותיו למראה כתונת יוסף

המגואלה בדם – [שם, לז, 34]), שבו העירה כאיש אחד ונכנסו מרצונם אל המלכות העומדת להיסגר על אחיהם הקטן. בבואם קרועי בגדים אל השליט המצרי, הם נפלו לפניו ארצה (בשפלות רוח גמורה לעומת שתי הפעמים הקודמות, שבהן הם רק השתחוו לו אפיים ארצה – שם, מב, 6; מג, 26) וחיכו בלא אומר למוצא פיו. יוסף מצידו לא הסתפק בביטוי המרהיב הזה של סולידריות ואחוזה, ורצה לוודא שאין הן ספונטניות ורגעיות בלבד, והריהו חוזר ומוכיח אותם על חטאם הקיבוצי: "מה־המעשה הזה אשר עשיתם הלוא ידעתם כי־נחש ינחש איש אשר כמני! (וגניבת כלי פולחן חמורה לאין ערוך מגניבת גביע רגיל, כפי שהבהיר להם כבר 'אשר על הבית' בפסוק 5) (שם, 15).

יהודה בתשובתו אינו מצטדק על מה שהם לא עשו, אך חוזר ומאשר, בהדגשה יתרה, את האחריות המשותפת של כולם לחטא, שאי־אפשר להכחישו לנוכח מציאת הגביע ברשותו של אחד מהם: "מה־נאמר לאדני מה־נדבר ומה־נצטדק האלהים מצא (גילה) את־עוון עבדיך הננו עבדים לאדני גם־אנחנו גם אשר־נמצא הגביע בידו" (שם, 16)! יוסף הכניס את אחיו למצב הדומה עד מאוד למצבו שלו כאשר הושלך לכלא – כפי שלא היה לו פתחון פה לנוכח ההימצאות של בגדו בידי אשת פוטיפר, המוכיח בוודאות את מה שהיא מעלילה עליו, כך אין בפייהם מילים שבכותן להפריך את עדות הגביע. עדיין פתוחה בפניהם הדרך לצמצם את העונש הבלתי־צודק על־ידי הטענה שלא היו מודעים למעשהו של אחיהם הקטן. תחת זאת הם מקבלים על עצמם את הדין (באמצעות יהודה, המדבר בשמם), ומייחסים את גילוי הגביע לרצון של האלהים להעניש את כולם על עוונם, מבלי להבהיר אם הכוונה לעוון המדומה, המיוחס להם, או לעוונם האמיתי, הידוע רק להם. יוסף מצידו רוצה להעמיד במבחן את איתנותה של הסולידריות של האחים עם בנימין ואת העומק של הכרתם בזיקה שבין צרתם הנוכחית ובין חטאם לפני עשרים שנה. והריהו מנסה לתקוע טריז בינם ובין בנימין על־ידי ההודעה שבצדקתו הוא ממיר את העונש הקיבוצי בעונש אישי: "חלילה לי מעשות זאת האיש אשר נמצא הגביע בידו הוא יהיה־לי עֶבֶד ואתם עלו לשלום אל־אביכם" (שם, 17).

ההודעה החוזרת (הפעם מפי השליט המצרי עצמו) שבנימין לבדו יישא בעונש פותחת לאחים פתח לא רק להיחלץ בשלום מן העלילה המצרית ולקחת עימם את שבר רעבון בתיים (שהיו נידונים למוות ברעב לולי שוחררו), אלא גם להיפטר מבנימין ולפתור בכך סופית את הבעיה המעיקה של ההעדפה הנמשכת של בני רחל. אמת, בנימין לא התהלך ביניהם בכתונת פסים ולא איים על בכורתם בחלומות של שררה, אך אביהם התייחס גם אליו כאל "ילד זקנים" (כפי שמעיד יהודה להלן בפסוק 20) וביטא באופן גלוי ובוטה את אהבתו היתרה כלפיו, ולפיכך גדול החשש שישים אותו גביר לאחיו. לנוכח העוול הזה שעושה להם אביהם, האין הם רשאים להאמין שהאלהים נחלץ לעזרתם ואינה לידם את שעבודו של בנימין במצרים, ושעליהם לקבל את העונש השרירותית כמעשה ההשגחה?

מאומה מן האלימות הפסיבית הזאת כלפי יעקב אביהם ובנימין אחיהם אין בתגובתו של יהודה על פסק-דינו של השליט המצרי. הוא פותח בבקשת רשות לומר את דברו, אף-על-פי שהוא יודע היטב שאין לעבד שכמותו זכות לערער על החלטתו של האדון הכול-יכול. מבלי להזכיר כלל את שלוש האשמות המדומות שטפלו עליהם – ריגול, אי-תשלום בעד השבר וגניבת הגביע – הוא מתאר את השתלשלות העניינים מיום בואם למצרים מנקודת הראות שלו ושל אחיו. הכול החל בכך שהאדון המצרי חקר אותם "היש-לכם אב או אח" (שם, מד, 19), והם ענו ביושר שהם אכן השאירו מאחוריהם בארץ כנען אב זקן ו"ילד זקנים קטן" (שם, 20), אשר בעקבות מותו של אחיו מאב ואם נותר יחיד לאמו "ואביו אהבו" (שם). האדון הסתמך על המידע הזה כדי לדרוש שיביאו אליו את הנער, מתוך מתן הבטחה שלא יאונה לו כל רע (כפי שמבאר הרמב"ן את "ואשימה עיני עליו" [שם, 21] על סמך ירמיהו כד, 6; לט, 12). ואף-על-פי שהם הזהירו אותו בפני הסכנה הנשקפת לחיי אביהם אם יעזבנו בנו האהוב, הוא תבע במפגיע את הבאתו, ואף התנה בכך את המשך מכירת המזון להם. באין ברירה לחצו הבנים את אביהם להתיר לאח הצעיר להצטרף אליהם, והוא נכנע לדרישתם מחמת ההכרח להשיג "מעט-אכל" (שם, 25), תוך שהוא מטיח בהם מהם מעוללים לו: "אתם ידעתם כי שנים ילדה-לי אשתי (האהובה), ויצא האחד מאתי ואמר אך (אהה) טרף טרף, ולא

ראיתיו עדה-הנה ולקחתם גם-את-זה מעם פני וקרהו אסון והורדתם את-שיבתי ברעה שאלה" (שם, 27-28). דבריו אלה של יעקב (שיהודה מוסר בניסוח יותר דרמטי ופתטי מאשר זה הניתן לעיל בגוף הסיפור [שם, מב, 38]) הם בגדר האשמה עקיפה ורמוזה של האיש חסר הלב, אשר כפה עליהם לעשות זאת לאביהם בעבר, ואשר חוזר ועושה זאת עתה ביתר שאת כאשר הוא מגשים את נבואת ליבו של האב הזקן לגבי בנימין – "וקרהו אסון".

מלת הפתיחה "ועתה" (שם, מד, 30) מסמנת את המעבר מתיאור של מה שהיה עד כה לתיאור של מה שצפוי כאשר ישובו האחים אל אביהם ללא הנער, "ונפשו קשורה בנפשו" (שם, 29). האב אכן ימות עד מהרה מצער, והאשמה תיפול על האחים, אשר למען ההישרדות של המשפחה כולה תבעו ממנו לכבוש את אהבתו הגדולה לבנימין ולגבור על פחדיו העזים לגביו: "והיה כראותו כי-אין הנער (איתנו) נָמַת וְהוֹדִידוּ עִבְדֶיךָ אֶת-שִׁיבַת עֲבֹדְךָ אֲבִינוּ בִּיגוֹן שְׂאֵלָה" (שם, 31). קבלת האחריות למותו הצפוי של אביהם אינה רק אמצעי רטורי רב-עוצמה להאשים במובלע את מי שכופה עליהם לצער את אביהם עד מוות, אלא גם הכרזה אמיצה על כך שאין הכרח שהם יהיו כלי-שרת פסיביים בידו. כדי להימנע מכך דרושה הנכונות להעדיף את טובת אביהם על-פני טובת עצמם, כפי שאכן עושה יהודה בבקשו מהאדון המצרי לאפשר לו לשרת כעבדו במקום בנימין, ולמנוע בדרך זאת את מות אביו. בכך הוא מתבסס על החלטת השליט המצרי להסתפק בענישה אישית, הפוטרת את כלל האחים מעונש ומאפשרת להם להבטיח את כלכלת בית יעקב, ואינו מבקש אלא להמיר את ההענשה הרת-האסון של בנימין בהענשתו הוא. כדי להקנות סבירות ואמינות לבקשה מדהימה זו הוא מספר שבכנען הוא קיבל על עצמו ערבות אישית לשובו של בנימין בשלום אל אביו, ערבות אשר אי-קיומה לא יכופר לו לעולמים: "וחטאתי לאבי כל-הימים" (שם, 32). ברם מעבר למחויבות המוסרית שלו כלפי אביו מניעה אותו חמלתו עליו. והריהו מסיים את דבריו בשאלה רטורית, המבטאת את אי-יכולתו לראות את אביו בצערו הנורא על אובדן בנו אהובו: "כי איך אעלה אל-אבי והנער איננו אתי פן אראה קָרַע אשר ימָצא את-אבי" (שם, 34).

עם תום דבריו של יהודה לא יכול יוסף להתאפק עוד. בניגוד לשתי הפעמים הקודמות, שבהן שלט ברגשותיו ופרש מאחיו כדי להסתיר את בכיו (שם, מב, 24; מג, 30-31), הפעם הוא מצווה על כל אנשי הפמליה שלו לצאת, ופורץ בבכי כה רם עד שגם המצרים שבאולמות הסמוכים שומעים אותו, ואשר השמועה על אודותיו מגיעה עד מהרה אף לבית פרעה (ומשמשת רקע להתערבותו האישית של המלך בהזמנת אחי יוסף להתיישב במצרים). מה חולל את ההיפוך הכפול משליטה עצמית לפרץ רגשות ומהתנכרות להתוודעות? יהודה התמקד בדבריו, מתחילתם ועד סופם, בסבלו של יעקב אביו וברצונו העז למנוע את החרפתו הרת-האסון. שלוש פעמים הוא מכנה את יעקב "עבדך אבי" (שם, מד, 24, 27, 30) ופעם נוספת "עבדך אבינו" (שם, 31), ומבעד למטבע הלשון המנומס משתמעת מחאתו הכבושה נגד הניצול הברוטלי של התלות המוחלטת של האב בשרירות ליבו של הממונה על אוצרות המזון במצרים. מה שנועד לרכך במקצת את ליבו של השליט המצרי על מנת שיסכים להחלפת עבד אחד במשנהו שבר את ליבו של יוסף עד לבלי יכולת להמשיך להתעמר באביו כבעברו.

לתגובה הרגשית מצטרפת ההערכה המוסרית של ההשתנות הגמורה של האחים ביחסם לאביהם ולאחיהם הקטן. השתנות זו מגולמת באורח מושלם בהיפוך הכפול שחל בהתנהגותו של יהודה – מבן המביא על אביו את צער השכול לבן המקריב את כל עתידו כדי לחסוך מאביו את צער הפירוד; וממוכרו של יוסף לעבדות תמורת עשרים כסף לפודהו של בנימין מעבדות תמורת חירותו שלו.

ההערכה המוסרית של בקשתו האצילית של יהודה מתעצמת, אל-נכון, על-ידי ההשתאות מגדולת הרוח שהוא גילה בדבריו לגבי אותו דבר עצמו שגרם בשעתו לאכזריות שלו ושל אחיו כלפי אחיהם הצעיר וכלפי אביהם – האהבה הגדולה והמופגנת של יעקב לשני בניה של רחל. המטפורה העזה "נפשו קשורה בנפשו" (שם, 30) היא יחידאית במקרא כולו, ובפי יהודה היא מביעה את הזיקה ההדוקה, העמוקה והגורלית (רוצה לומר בלתי-רצונית ובלתי-נשלטת כאחד) שבין שתי נפשות. האהבה הגדולה והמופלאה של אביו לבן אחר מבניו חדלה לערור את חמתו ואת תוקפנותו, כאשר הוא למד לקבל

אותה כעובדת חיים ואף לכבדה כחלק בלתי-נפרד של נפשו של אביו מולידו. והריהו אומר בנוכחות עשרת אחיו שהעובדה שנפשו של אביהם קשורה בנפשו של בנה של רחל לא זו בלבד שאינה מקוממת אותו, אלא אדרבה, מחייבת אותו למנוע שהניתוק האכזרי של הקשר הזה יביא למותו של אביהם.

תגובת השליט המצרי על דבריו של יהודה היתה משונה ואף מבהילה. כאמור, הוא שלח מעליו את כל עוזריו ומשרתיו, ובהיותו לבדו עם העברים העומדים לפניו למשפט פרץ בבכי עז ורם, ולאחר שהתעשת הדהים אותם באומרו להם בלשונם: "אני יוסף" (שם, מה, 3), ובהוסיפו על כך שאלה שאינה אלא הכרזה: "העוד אבי חי" (שם). לאמור: האיש הקרוי בפיהם "עבדך אבינו" (שם, מד, 31) הוא אבי, ושלומו בראש דאגתי! לא ייפלא שאחיו, שבארץ כנען "לא יכלו דברו לשלם" (שם, לו, 4) מחמת האיבה, ממשיכים עתה את שתיקתם מחמת הבהלה: "ולא-יכלו אחיו לענות אתו כי נבהלו מפניו" (שם, מה, 3). יתרה מזאת, הבהלה מועצמת על-ידי האימה שהטיל עליהם המעבר הפתאומי מן האשמה המדומה של גניבת הגביע לאשמה האמיתית של גניבת יוסף (כפי שהוא עצמו הגדיר את מכירתו לעבדות: "כי-גִּנַבְתִּי מֵאֶרֶץ הָעִבְרִים" [שם, מ, 15]).

ואכן יקשה מאוד על יוסף להרגיעם ולשכנעם שהתוועדותו אליהם אינה מבשרת את החרפת סבלותיהם מידו, אלא את הפסקתן הגמורה. בטרם יאמר את דבריו, הריהו מזמין אותם ברגישות רבה להתקרב אליו ולצמצם את המרחק הפיזי שביניהם: "ויאמר יוסף אל-אחיו גש-ונא אלי ויִגְשׁוּ" (שם, מה, 4), וגם מזהה את עצמו בשנית תוך הרחבת דברים: "אני יוסף אחיכם (עצמכם ובשרכם שאיננו דורש את רעתכם), אשר-מכרתם אתי מצרימה (וכך הגעתי לכאן)" (שם). יוסף יכול היה לומר להם שהם עמדו בכבוד רב במבחן הקשה והמכאיב שהציב להם, שחטאם כלפיו נסלח ותשובתם שלמה ושמעתה הם בעיניו כאנשים בעלי לב חדש ורוח חדשה. אך הוא אינו אומר דבר מכל אלה, ככל הנראה משום שמעשיהם מדברים בעד עצמם, ומשום שכל דברי שבח מפיו יישמעו בהכרח כשיפוט מתנשא. ולפי שהוא נמנע מלשבח ולפאר את השתלשלות המאורעות מנקודת הראות של הגמול, הריהו בוחן אותה מנקודת הראות של ההשגחה האלהית,

ומבהיר שמעשה המכירה, שהיה אכן מזיק ומגונה מבחינה מוסרית, היה בד בבד הכרחי ומועיל מבחינת המימוש של התוכנית האלהית: "ועתה, אל-תעצבו ואל-יחר בעיניכם (אל תאשימו את עצמכם) כי-מכרתם אתי הנה כי למחיה שלחני אלהים לפניכם (באמצעות המכירה הזאת עצמה)" (שם, 5). שבע שנות הרעב הקטלני, שרק שתיים מהן עברו בינתיים, היו מכחידות את בית יעקב לולי שלחו האלהים לכאן ונתן בידו כוח שלטוני המאפשר לו "לשום לכם שארית בארץ (על פני האדמה), ולהחיות לכם לפליטה גדלה (להשאיר אתכם בחיים בשרידה שלמה)" (שם, 7).

בעקבות ההסבר ההשגחתי, שאולי לא הניח את דעתם לגמרי לגבי הכוונות האמיתיות העלולות להסתתר מאחורי המילים היפות, מפרט יוסף בהחלטיות רבה את המסקנה המעשית המתבקשת ממה שאמר. עליהם לשוב במהרה אל "אביו" (ואין הוא מזכיר מה שמוכן מאליו – שבנימין ויהודה כאחד הולכים עימם), ולמסור לו את דברו: "כה אמר בנך יוסף שמני אלהים לאדון לכל-מצרים רדה אלי אל-תעמד (אל תתעכב)" (שם, 9), שכן רק בארץ גושן יוכל יוסף לכלכל אותו, ביתו ורכושו כראוי להם.

באחים עדיין ניכרת נטיית הלב לפקפק במהותו של האיש שעד לפני שעה קלה התעלל בהם, הטוען עכשו שהגיע למלכות כדי להבטיח את עתידם. לכן פונה יוסף בסוף דבריו אל חוש המציאות שלהם, ומעודד אותם לבטוח במראה עיניהם הן לגבי הזהות שלו והן לגבי רום מעמדו: "והנה עיניכם ראות ועיני אחי בנימין (המכיר אותי באורח אינטימי יותר), כי-פי (הפה שלי ולא של מישהו אחר הוא) המדבר אליכם. והגדתם לאבי את-כל כבודי במצרים ואת כל-אשר ראיתם (במו עיניכם)..."(שם, 12-13). וכפי שהוא פתח את דבריו אל אחיו בהזמנתם לגשת אליו, כך הוא מסיימם בהתקרבות שלו אליהם, מתוך שהוא מקדים את בנימין ונותן ביטוי גלוי לקירבת היתר שלו אליו: "ויפל על-צוארי בנימן-אחיו (מאב ואם) ויבך ובנימן בכה על-צואריו. וינשק לכל-אחיו (האחרים) ויבך עליהם" (שם, 15). ואכן מה שלא עשתה לשון הדיבור השכלית עשתה לשון הגוף-הרגשית: "ואחרי כן דברו אחיו אתו" (שם).

פרעה ושריו אישרו את הזמנת בית יעקב להתיישב במצרים, ונתנו

בכך גושפנקה מלכותית למעשה המשפחתי (עובדה שחשיבותה רבה לגבי מעמד בני-ישראל במצרים). ויוסף שילח את אחיו לדרכם עם מתנות גדולות לאביו (עמוסות על חמורים ואתונות), צידה רבה לדרך (בשני הכיוונים), עגלות לנסיעת כל המשפחה מצרימה ומתנות אישיות ל-11 אחיו. מתנות אישיות אלה נועדו לבטא את תיקון שברה של המשפחה ואת בטחונו המופגן ביכולתם שלא להיפגע מן ההעדפה הגלויה של בנימין: "לכלם (לכל פושטי כתונת הפסים מעליו) נתן לאיש חלפות שמלת ולבנימן נתן שלש מאות כסף (אולי גם כפיצוי על פרשת גביע הכסף) וחמש חלפת שמלת (ביטוי מובהק לאהבתו היתרה אותו)" (שם, 22). מילות הפרידה שלו מעורפלות, ודומה שלנוכח המשימה הבלתי-נמנעת המצפה להם בפגישתם עם אביהם – להשלים את הבשורה בדבר הישרדותו של יוסף על-ידי חשיפה מכאיבה של האמת בדבר דרך היעלמותו – מעודד אותם יוסף במילים אלו שלא לתת להאשמות הדדיות להחזירם לעבר העכור שממנו הם כבר נחלצו: "ויאמר אלהם אל-תרגזו בדרך" (פסוק 24 כפי שפירשו הרד"ק: "אל תתקוטטו זה עם זה על מכירתו לאמר אחד לחברו: אתה גרמת מכירת אחינו").

יעקב, שבעבר הרחוק נפתה להאמין לבניו שיוסף נטרף, איננו מאמין עכשיו לבשורה המדהימה שבפי בניו, ולכן אין היא מחזקת את ליבו כמקווה, אלא מחלישה אותו: "ויפג לבו כי לא-האמין להם" (שם, 26). רק בשומעו מפיהם את דברי יוסף בדבר ההכרח שהוא וביתו ירדו מצרימה, ובראותו את העגלות ששלח יוסף כדי להסיעם אליו, השתכנע שאכן נכונה לו פגישת פנים אל פנים עימו: "ותחי רוח (התאושש) יעקב אביהם. ויאמר ישראל: רב! די לי בכך, כמו בשמואל ב' כד, 16) עוד-יוסף בני חי! אלכה ואראנו בטרם אמות" (שם, 28).

מכאן ואילך מתואר סופו הטוב של סיפור יוסף ואחיו, ולצרכינו נוכל להסתפק בסקירה חטופה של אירועיו העיקריים: יעקב וביתו, שבעים נפש, יורדים מצרימה במצוות הבן ובאישור האלהים, ובהגיעם לארץ גושן נפגשים האב שבע הסבל ובנו החשוב למת בהתרגשות עזה (שם, מו, 1-30). יוסף מציג את אחיו, ואחרי כן גם את אביו, לפני פרעה, על מנת שישבתם בארץ גושן וכלכלתם בשנות

הרעב לא תהיה מבוססת על קירבתם המשפחתית אליו, אלא על הוראה רשמית של המלך (שם, מז, 31; מז, 10). יוסף מכלכל את כל בית אביו לפי צורכיהם, שעה שהמצרים עצמם נאנקים ברעב ונאלצים לשלם לפרעה בעבור השבר במלוא כספם, חירותם האישית ובעלותם על אדמתם (שם, מז, 11-27). יעקב משיב את יוסף לפני מותו שלא יקבור אותו במצרים, אלא בקבר אבותיו, וכאות תודה משתחוה על מיטתו, לא לבנו (מה שהיה מחייב אמירה מפורשת), אלא לאלהים (כפי שעשה דוד הזקן עם הצלחת משיחת שלמה [מלכים א' א, 47]) (בראשית מז, 28-31). יעקב חוזר ופועל בהתאם לעקרון העדפת הצעיר, שבו הוא דבק בעקביות רבה מלידתו ועד מיתתו – ראשית הוא מקנה ליוסף את הבכורה, בהעניקו לו נחלה כפולה על-ידי הפיכת שני נכדיו לבניו, ושנית הוא מעביר את הבכורה ממנשה לאפרים, על אף מחאתו של יוסף, שרצה למנוע שמתן כתונת פסים (מילולית) יעיב גם על חייו של הדור הבא (שם, מח, 1-22). ביום מותו נפרד יעקב מ־12 בניו בדברי נבואה לימים רחוקים (אשר בהם תהיה המנהיגות בידי שני השבטים יהודה ויוסף) ובצו חוזר לקבור אותו בקבר אבותיו שבמערת המכפלה (שם, מט, 1-53). פטירת יעקב היא אירוע מצרי-ממלכתי מובהק – הרופאים חונטים את גופתו, מצרים מתאבלת עליו שבעים יום ובמסע קבורתו לכנען, המוגן על-ידי רכב ופרשים, משתתפים שרי מצרים ונכבדיה בצידם של יוסף ואחיו (שם, נ, 1-14).

עם שובם של המלווים למצרים התנפצה באחת האחרית הטובה של סיפור יוסף ואחיו. חטא מכירת יוסף, שלפי המסופר עד כה כופר ונסלח, חזר במפתיע לאיים על שלמות בית יעקב. פחד גדול אחז את אחי יוסף שמא הוא שוטם אותם כמקודם, ועומד לעשות להם עתה את אשר הוא נמנע לעשות בחיי אביו רק משום שלא רצה לצער. התקשורת שבינם ובינו חזרה ונתנתקה, ובאין יכולת להתייצב לפניו ולדבר איתו הם ניסו לדובב את אביהם מקברו באמצעות צוואה שהפיקטיביות שלה גלויה לעין באורח פתטי, ושאותה הם משגרים אליו. אין בה טשטוש של חומרת פשעם כלפיו, אלא בקשה כפולה שיסלח להם על רעתם, באשר זאת בקשת האב (הממשיך לדאוג לשלמות משפחתו) מבנו, ובאשר הם אחיו העובדים אותו אל כמוהו:

“אנא שא נא פשע אחיך וחטאתם כִּי־רעה גמלוך, ועתה שא נא לפשע עבדי אלהי אביך” (שם, נ, 17).

יוסף השיב על כך בבכי ללא מילים. וכי מה הוא יכול לומר להם כשמתברר שעל־אף שהם הוכיחו בעליל עד כמה הם השתנו לא פגו רגשות האשם שלהם, ושעל־אף כל אשר אמר להם ועשה למענם אין להם אמון בסיסי כלפיו, והם חושדים בו שהוא רצחן כעֶשׂו ששטם את יעקב ואמר בליבו: “יקרבו ימי אבל אבי, ואהרגה את אחי” (שם, כז, 41)? ואכן בכיו שיכנע אותם יותר מכל דיבור, והם באו אליו, הפילו את עצמם לפניו (הפעם מתוך מודעות שלמה בדבר היותו אחיהם), וחזרו בשנית על מה שאמרו לו כשנמצא הגביע באמתחת בנימין – תחינה שימיר את עונש המוות, שהם ראוים לו על גניבתו ומכירתו, בעונש עבדות: “ויאמרו: הננו לך לעבדים” (פסוק 18 החוזר בבירור אל מד, 16).

עכשיו מדבר איתם יוסף ברוך ומשתדל להרגיע אותם. כמו בהתוועדות שלו אליהם הוא איננו מתייחס כלל למישור הגמול, אך דומה שהסיבה לכך שונה הפעם בהתאם לשינוי הנסיבות. בעבר לא עשה זאת משום שמעשיהם היטיבו לדבר בעד עצמם יותר מכל דיבור שופטני שלו, ואילו הפעם הוא נמנע מכך משום שחרדתם הגדולה העמידה אותו בבהירות מכאיבה על גבולות ההשתנות המוסרית – תשובתם, על אף שלמותה, הותירה צלקות עמוקות בליבם; ומחילתו, על אף כנותה, לא מחתה כליל את חשדנותם כלפיו. כך לא נותר לו אלא לדבר במישור ההשגחה, אלא שהפעם הדגש איננו בכך שמכירתו שימשה את הצלתם, אלא בכך שכתור כלי שרת של ההשגחה הוא מנוע לחלוטין מלפעול נגדה. במקום לטעון שהם כבר אינם צריכים להיענש ושליבו שלו נקי מכל משטמה כלפיהם, הריהו מבהיר להם שגם אילו רצה להשיב להם כגמולם, הוא מנוע מלעשות זאת, באשר הוא נועד להחיותם וחייב לכלכלם: “אל־תיראו כי התחת אלהים אָנִי (אל תפחדו מפני, מפני שאינני יכול לשים את עצמי במקום האל ולהעדיף את רצוני על־פני רצונו). ואתם חשבתם עלי רעה (תוכניתכם ביחס אלי אכן היתה רעה, אך) אֱלֹהִים חָשְׁבָה לטְבָה למען עשה כיום הזה (להביא למצב הנוכחי), להחית עַם־כָּב. ועתה אל־תיראו, אנכי אכלכל אתכם ואת טפכם” (שם, 19-21). ענוותנותו,

כנותו, דאגתו לשלומם ורצונו העז להרגיעם ניכרים מבעד לדבריו אלה, שעליהם הוסיף דברי ניוחמים וחיבה שאינם נמסרים: "וינחם אותם וידבר על לבם" (שם).

במילים אלה מסתיים סיפור יוסף ואחיו, מבלי שייאמר במישרין דבר על ההשפעה שהיתה לדבריו הגלויים והסמויים על האחים הנסערים. ודומה שההתמקדות הזאת במאמצים ולא בתוצאות, ביוסף ולא באחיו, באה לומר שמחילת עוולות, בניית אמון והשכנת שלום (כמו כל הישג אנושי אחר) לעולם אינן סופיות ומושלמות, אלא צפויות תמיד למשברים ונסיגות וטעונות תמיד טיפוח וחיזוק. חתימת סיפור ההשתנות וההשלמה ב"סוף פתוח" היא לקחו האחרון.

*

יוסף נשמר מאוד שלא להזכיר את חלומותיו באוזני אחיו, ורק פעם אחת (כאשר הם באים אליו לראשונה ומשתחוים לו אפיים ארצה) נאמר שבליבו פנימה הוא זכר "את החלמות אשר חלם להם" (שם, מב, 9). אף-על-פי-כן מודע הקורא תדיר לחלומות האלה, ההולכים ומתקיימים באופן מדהים ומופלא לאורך העלילה, וסביר מאוד להניח שהוא הדין לגבי יוסף וגם לגבי אחיו לאחר התוועדותו אליהם. כדרכו של עולם היתה לחלומות משמעות שונה בעבור יוסף בבית אביו, בבית-הסוהר, בשבתו על כיסא המשנה לפרעה ולאחרונה בשובו מקבורת אביו. ושמא מותר לשער שהמשמעות האחרונה של חלום האלומות בוטאה באופן מובלע בדבריו האחרונים אל אחיו – אלומותיהם של האחים כורעות ומשתחוות לאלומתו של יוסף, העומדת זקופה במרכזו ומושיטה להן את גרעיניה, שהרי ההשגחה הביאה אותו למצרים למען ישביר שבר לאחיו, והועידה אותו לשלטון למען ישרת את נתיניו.